

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЛМА ЕКПЕЛЕРІН САҚТАНДЫРУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ

ON THE ISSUE OF APPLE ORCHARD INSURANCE IN KAZAKHSTAN

К ВОПРОСУ О СТРАХОВАНИИ ЯБЛОНЕВЫХ НАСАЖДЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Ш.М. КАНТАРБАЕВА^{1*}

э.ғ.д., доцент

М.К. КАМЫСБАЕВ²

э.ғ.д., профессор

Е.В. КЛИМОВ³

аға ғылыми қызметкер

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан²Сәтбаев университеті, Алматы, Қазақстан³Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды

дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: shyryn.kantarbayeva@narхоз.kz**SH. KANTARBAYEVA^{1*}**

D.E.Sc., Associate Professor

M. KAMYSBAYEV²

Dr.E.Sc., Professor

YE.V. KLIMOV³

Senior Researcher

¹Narхоз University, Almaty, Kazakhstan²Satbayev University, Almaty, Kazakhstan,³Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan*corresponding author e-mail: shyryn.kantarbayeva@narхоз.kz**Ш.М. КАНТАРБАЕВА^{1*}**

д.э.н., доцент

М.К. КАМЫСБАЕВ²

д.э.н., профессор

Е.В. КЛИМОВ³

старший научный сотрудник

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан²Сәтбаев университет, Алматы, Казахстан³Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*электронная почта автора: shyryn.kantarbayeva@narхоз.kz

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығы өндірісін сақтандыру әлемдік тәжірибеде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер қызметінің нәтижелеріне теріс факторлардың (ауа райы және кәсіпкерлік тәуекелдер) әсерінен қорғаудың тиімді әдістерінің бірі ретінде кеңінен қолданылады. Шаруа қожалықтарына аграрлық сектордағы төтенше жағдайлардан туындаған шығындармен күресуге көмектесу - бұл саланың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін бағбандарды мемлекеттік қолдаудың бір түрі. *Мақсаты* - агробизнес пен тұтынушылардың жаңа және өңделген түрдегі өз өнімдерімен кірістілігін қамтамасыз ету үшін алма екпелерін сақтандыру жүйесінің тиімділігіне перспективалық және ретроспективті талдау жүргізу қажеттілігін негіздеу. *Әдістері* – республикадағы алма нарығын 2019-2023жж. зерттеу, олардың импортының динамикасын, сондай-ақ негізгі импорттаушы елдерді қарау кезіндегі экономикалық көрсеткіштерді салыстыру, қорыту. *Нәтижелері* - осы салалық сегменттің өндіріс көлемі анықталған, алма бақтары үшін сақтандыру қызметтеріне қазіргі заманғы тәсілдерге баға берілді, көпжылдық дақылдарды аграрлық сақтандырудағы

Аннотация. Страхование сельскохозяйственного производства широко используется в мировой практике как один из эффективных методов защиты от влияния негативных факторов (погодных и предпринимательских рисков) на результаты деятельности сельхозтоваропроизводителей. Помощь хозяйствам в борьбе с убытками, вызванными чрезвычайными ситуациями в аграрном секторе – форма государственной поддержки садоводов для обеспечения устойчивого развития подотрасли. *Цель* – обосновать необходимость проведения перспективного и ретроспективного анализа эффективности системы страхования яблоневых насаждений для обеспечения доходности агробизнеса и потребителей собственной продукцией в свежем и переработанном виде. *Методы* – сравнения, обобщения экономических показателей при исследовании рынка яблок в республике за 2019-2023гг., рассмотрении динамики их импорта, а также основных стран-импортеров. *Результаты* – определены объемы производства этого отраслевого сегмента, дана оценка современным подходам к страховым услугам для яблоневых садов, выявлены проблемы в агростраховании многолетних культур, обозначена необходимость проведения анализа регуляторного страхования сельскохозяйственных рисков при выращивании яблоневых деревьев, аргументирована роль местного самоуправления в решении финансовых и организационных вопросов совершенствования страхования фермеров. *Выводы* – международная практика страхования агроформирований способствует обеспечению экономической устойчивости агропромышленного комплекса через совершенствование страхового механизма и масштабную страховую деятельность в агропредпринимательстве, снижению влияния погодных и аграрных рисков событий, повышению ответственности участников страховых процессов. Серьезным препятствием в применении страховых продуктов является неустойчивое финансовое состояние садоводов, что не позволяет им осуществлять страхование на добровольной основе. Кроме того, неразвитость комплексной логистики и значительные объемы импорта продукции сдерживают развитие в республике рынка такого товара массового спроса, как яблоки.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, базалық және ерікті ағралық сақтандыру, алма екпелері, ауыл шаруашылығы тәуекелдері, сақтандыру өнімі, мемлекеттік қолдау, нормативтік актілер.

Key words: agro-industrial complex, basic and voluntary agricultural insurance, apple orchards, agricultural risks, insurance product, state support, regulations.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, базовое и добровольное агрострахование, яблоневые насаждения, сельскохозяйственные риски, страховой продукт, государственная поддержка, нормативные акты.

Мақала түсті: 17.01.2025. Сараптамадан кейін мақұлданған: 02.03.2025. Қабылданды: 13.03.2025.

Кіріспе

Ауыл шаруашылық өнімдерін сақтандыру туралы алғашқы ескертулер Египеттің шаруашылық жазбаларында фермерлер өз тәуекелдерін көршілерімен бөліскен кезде табылды. Бұл институттың дамуының келесі кезеңдерінде өзара сақтандыру қоғамдарының прототипі болды. Сауда қатынастары экономикалық қатынастардың динамикалық дамуына, жаңа сақтандыру өнімдерін құруға ықпал етті. Нәтижесінде келесі маңызды кезең болашақ егінді сақтандыру болды. Кейіннен тұрақты трейдингтік байланыстарға негізделген өнім өндірісіне әсер етудің жаңа қаржы құралдары енгізіле бастады.

Тұрақты даму мақсаттарын ұстану ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түліктің деңгейі мен сапасына да айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі уақытта агроқұрылым нарығына геосаяси, геоэкономикалық тұрақсыздық пен жаһандық жылыну тәуекелдерін, елдердің ұзақ мерзімді сыртқы сауда қатынастарын қамтамасыз етуге және азық-түлік қауіпсіздігін сақтауға ұмтылысын ескере отырып, жоғары қызығушылық бар.

Ауыл шаруашылығындағы өндіріс жоғары климаттық және нарықтық тәуекелдерді қамтиды. Олардың кері әсерінің азаюы шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірістік-қаржылық тұрақтылығына, инвестициялық және экспорттық мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға ықпал етуі мүмкін.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ауыл шаруашылығын сақтандыру жоғары тәуекелдер осы институтты белсенді мемлекеттік қолдауды білдіреді. Сақтандыру «жасыл себет» мәртебесіне ие, яғни халықаралық сауда қатынастары жағдайында оны кеңінен қолдануға болады. Сақтандыру механизмін біріздендіру үрдістері де байқалады. Осылайша, ауыл шаруашылығы сақтандыру пулы (TARSIM) Әзірбайжан мен Өзбекстанда агроқұрылым моделін таратуды жүзеге асырады, кейіннен түркі мемлекеттері ұйымына қатысушы қалған елдерді тартады.

Республикада агроқұрылым жүйесін дамыту көпжылдық екпелер өндірісінің орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін

мемлекеттік қолдаудың негізгі нысаны бола алады. 2020 жылдан бастап бау-бақша шаруашылығында көпжылдық алма екпелері мен алма дақылдарын ерікті сақтандыру қолданылады. Алайда, бұл өнім шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында қолдау таппады және қазіргі уақытта олар сақтандыру сыйлықақыларын төлеуге мемлекеттің қатысуына қарамастан қолдаудың осы нысанын пайдаланбайды.

Позитивті тәжірибені енгізуді қолданып, мүдделі тұлғалар арасында кеңінен талқылай отырып, енгізілетін өзгерістердің ықтимал шығындары мен пайдасын бағалау үшін көпжылдық екпелерді ауыл шаруашылығын сақтандырудағы тәсілдердің реттеушілік әсеріне ретроспективті және перспективалық талдау жүргізу қажет.

Әдебиетке шолу

Реттеуші әсерді талдау (РӨТ) жаңа нормативтік актілердің әртүрлі мүдделі тараптарға, соның ішінде агроқұрылымдар мен олардың бірлестіктеріне, сақтандыру ұйымдарына олардың әртүрлі нысанда-рында, өңірлік экономикаға ықтимал сал-дарын бағалауға мүмкіндік беретін маңызды құрал болып табылады. РӨТ – бұл норма-тивтік актінің шешуге ұмтылатын мәселені бағалауды, балама шешімдерді талдауды және қоғамдық игіліктерді бағындыру мақсатында әрқайсысының пайдасы мен шығындарын бағалауды қамтитын жүйелік тәсіл (Ellig J.) [1]. Тиімділігіне қарамастан, реттеуші әсерді бағалау сәйкес келмейтін әдістемелер мен күрделі болжамдарға байланысты қиындықтарға тап болады.

Осы сын-қатерлерге жауап ретінде Экономикалық Ынтымақтастық және Даму Ұйымы (ЭЫДҰ) ашықтыққа, әсерді теңестіруге және жанама әсерлерді есепке алуға баса назар аудара отырып, үздік тәжірибелерді әзірледі (Bosquého G.) [2]. Сақтандыру саласындағы реттеуші әсерді нығайту халықаралық тәжірибеге сәйкес және жергілікті жағдайларға бейімделу арқылы тұрақты даму мен тәуекелдерді басқаруды қолдайды (Makhanova A., Haidabrus B., Kantarbayeva Sh.) [3].

Испанияда ауа райының спутниктік индексіне негізделген сақтандыру суарылмайтын зәйтүн тоғайларында өнімділік қаупін басқаруда өзінің тиімділігін көрсетті, бұл дәстүрлі модельдерге қарағанда дәлірек бағалауды қамтамасыз етті (Kölle W.) [4]. Франция мен Италиядағы зерттеулер фермерлердің егінді сақтандыруға реакциясындағы айырмашылықтарды анықтады, бұл Еуропада бірыңғай ауыл шаруашылық сақтандыру нарығын құрудың қиындықтарын көрсетеді (Koenig R., Brunette M.) [5]. Канадада ауыл шаруашылығындағы тәуекелдерді сақтандыру ерікті болып табылады, бірақ оның болуы өндірушілерге мемлекеттік корпорациялардың қаржылық қызметтеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Субсидияланатын кредиттерді немесе инвестицияларды алу үшін шаруашылықтар өз өсімдіктерін сақтандыруға міндетті, ал бағдарламадан шыққан кезде белгілі бір уақытқа мемлекеттік қолдау шараларына қолжетімділігін жоғалтады. Өсімдік шаруашылығы бойынша сақтандыру сыйлықақыларының бір бөлігі мемлекеттік бюджет есебінен субсидияланады және оны үкімет бекітеді (Caron P.) [6]. АҚШ-та субсидияланған ауыл шаруашылық сақтандыруды жеке сақтандыру компаниялары ұсынатын сақтандыру өнімдерін әзірлейтін тәуекелдерді басқару агенттігі (Risk Management Association – RMA) реттейді. Қазіргі уақытта АҚШ-та ауыл шаруашылығын сақтандыруға қатысатын 13 жеке сақтандыру компаниясы жұмыс істейді (Tsiboe F., Turner D.) [7].

Зерттеулер көрсеткендей, қаржылық ресурстарды ұлғайту, кеңес беру қызметтерін жақсарту және елдің әр түрлі аймақтарындағы фермерлердің ерекше қажеттіліктеріне бейімделген қолжетімді сақтандыру өнімдерін әзірлеу қажеттілігі сияқты бірқатар проблемалар бар (Турысбек А.Қ.) [8].

Материалдары мен әдістері

Бағбандарды сақтандыру проблемаларын шешуге ғылыми негізделген тәсіл өндірісті тұрақты жүргізу, сала мен өңірдің кірістілігін арттыру үшін қолайлы жағдайлар жасайды, сондай-ақ нарықты отандық өніммен қанықтыруға және алманы тұтыну бойынша ҚР АӨК дамыту тұжырымдамасының нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізуге, саладағы интеграциялық процестерді арттыруға ықпал етеді.

Сала дамуының ғылыми мақалалары мен экономикалық көрсеткіштерін талдау ірі шаруашылықтардың логистикалық процестерді реттеуге және экономикалық байланыстарды дербес құруға қабілетті екенін көрсетті. Шағын және орта агробизнес

ресурстар жоқ және бұл бағбандардың әлеуетті мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға әсер етеді.

Мемлекеттік басқару шаралары бойынша шетелдік дереккөздерге шолу қабылданып, шешімдердің реттеушілік әсерін талдауды жүзеге асыру проблеманы жүйелі шешуге және бизнес-процестерді реттеуге оң әсерін тигізетінін көрсетті.

Агросектор өндірістің ерекшелігіне және нарықтық тетіктердің жетілмегендігіне байланысты ұзақ мерзімді және кешенді шараларына мұқтаж. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, аграрлық өнім өндірісін сақтандырудың экожүйесін құру арқылы мемлекеттің ықпалы артып келеді, яғни шаруашылық жүргізуші субъектілерді қолдауды мемлекеттік реттеудің тікелей шараларынан басқару жөніндегі жанама шараларға ауысады.

Нәтижелер

Қазақстанда аграрлық нарықтағы сақтандыру компанияларының саны азайды: 2008 жылы 7 компаниядан 2023 жылы 2 компанияға дейін. Қазіргі уақытта сақтандыру операторының функцияларын "Аграрлық кредиттік корпорация" АҚ орындайды, ал сақтандыру қызметтерін "Jusan Garant" СК" АҚ және "Freedom Finance Insurance" СК" АҚ ұсынады.

Қазақстанда агроқұрылымдық өнімдерді ұсынатын сақтандыру компаниялары санының қысқаруы ауыл шаруашылығындағы жоғары тәуекелдерге, деректерге қолжетімділіктің шектелуіне және тәуекелдерді бағалаудың күрделілігіне, сондай-ақ фермерлер тарапынан сақтандыруға төмен сұранысқа байланысты.

Сонымен қатар, республиканың агро-өнеркәсіптік кешенін дамыту тұжырымдамасында 2030 жылы өз өндірісінің негізгі азық-түлік тауарларымен, оның ішінде алмамен өзін-өзі қамтамасыз ету қажеттілігі – 100%-ға; еңбек өнімділігі мен өнім экспортын 2020 жылға қарай 3 есеге арттыру, оның ішінде экспорттағы қайта өңдеу үлесін 70%-ға дейін жеткізу қажеттігі көрсетілген; ресурстарды үнемдейтін технологияларды қолдану және тауар өндірушілердің табысын арттыру есебінен жұмыс орындарын құру арқылы инвестициялық жобалардың өсуіне баса назар аударылады.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторы тұрақтылықты арттыру және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін субсидиялар мен жеңілдікті кредиттерді қоса алғанда, сенімді мемлекеттік қолдауды талап ететін көптеген сын-тегеуріндерге тап болады. Алайда, қолданыстағы бағдарла-

малар саланы тұрақтандыра алмады, әсіресе пандемиядан туындаған экономикалық қиындықтар жағдайында.

Қазақстанда ауыл шаруашылығын сақтандыруды нығайту жөніндегі негізгі ұсынымдар сақтандыру сыйлықақыларына субсидияларды ұлғайтуды, фермерлер үшін ақпараттың қолжетімділігін жақсартуды және озық халықаралық тәжірибені Қазақстанның нақты ауыл шаруашылығы жағдайларына бейімдеуді қамтиды. Субсидиялардың көбеюі фермерлердің қаржылық ауыртпалығының бір бөлігін жеңілдетеді, бұл сақтандыруды климаттың ерекше тәуекелдеріне тап болған алма өсірушілер үшін өміршең етеді.

Сонымен қатар, қолжетімді, нақты ақпарат фермерлерге ауыл шаруашылық сақтандырудың артықшылықтары мен механизмдері туралы негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі. Дүние жүзіндегі жоғары тәуекелді ауыл шаруашылығы аймақтарында пайдаланылатын тәуекелдерді бөлу үлгілері сияқты халықаралық тәсілдерді бейімдеу қазақстандық ауыл шаруашылығы сақтандыру полистерінің тиімділігі мен қамтылуын одан әрі арттыруы мүмкін.

Осылайша, ауыл шаруашылығын сақтандыруды мемлекеттік қолдаудың халықаралық тәжірибесін зерделеу Қазақстанның қажеттіліктеріне бейімделуі мүмкін табысты кейстер мен модельдерді анықтайды. Климаттық және экономикалық жағдайлардың ерекшеліктерін, ауыл шаруашылығын сақтандырудың қолданыстағы жүйесінің өзекті мәселелері мен кемшіліктерін ескере отырып, реттеушілік әсерді жақсарту және аграрлық сектордың тұрақтылығын арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет. Бұл ұсыныстар фермерлер үшін тәуекелдерді азайтуға ғана емес, сонымен қатар елдегі ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге ықпал ететін Қазақстанда агроқұрылымның неғұрлым тиімді жүйесін қалыптастыру үшін негіз бола алады.

Республикадағы сақтандыру мәселелерін реттеудің қазіргі заманғы тәсілдерін талдау кіші саланы қолдаудың елеулі кепілдігіне қарамастан (сақтандыру сыйлықақысының 80%) бағбандар мен сақтандырушылардың төмен қызығушылығын көрсетті. Цифрлық шешімдерді енгізу фермерлердің бұл құралға деген сенімін арттыра алмады, өйткені бұл туралы көптеген пайдаланушылар аз ақпарат біледі.

Айта кету керек, агроөнеркәсіптік кешенді сақтандыруды қаржыландырудың өсуі бәсекелестік артықшылықтарға тікелей әсер етпейді, сондықтан бағаны бұрмайтын фактор болып саналмайды. Бағ-

бандардың кірістілігін арттыру және отандық өнімді тұтынуды арттыру үшін осы мемлекеттік қолдау шарасының мүмкіндіктерін қарастыру маңызды.

Осыған байланысты көпжылдық екептер өндірісін сақтандыруды жетілдіру жөніндегі ұсыныстар қалыптасқан шындықтарды ескереді және саланы орнықты дамыту жөніндегі стратегиялық мақсаттарды қамтамасыз етуге бағытталған.

Агросектор тек өндірістік қасиеттермен ғана емес, сонымен бірге адам өмірінің қоршаған ортаға ұзақ мерзімді әсерінің объектісі болып табылады. ТДМ насихаттайтын үнемді басқару және ресурс үнемдеу технологиялары арқылы аумақтардың экологиялық тұтастығын сақтау маңызды.

Реттеушілік ықпал ету шараларын алдын ала бағалау тауар өндірушілердің инновациялық технологияларды қолдануға, ресурстарды тиімді басқаруға, биоәртүрлілікті сақтауға мүдделілігіне бағытталған экожүйені құруға ықпал етеді (Tal A.) [9]. Бұл бюджет қаражатын бөлудің патерналистік тәсілдерін төмендетумен қатар нарықтық шаралар мен кіші саланың әлеуетін пайдалануды біркелкі үйлестіруге мүмкіндік береді.

Жергілікті өзін-өзі басқару институты өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму жоспарларын қалыптастыру кезінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүмкіндіктерін жеткіліксіз пайдаланады және негізгі азық-түлік тауарларымен өзін-өзі қамтамасыз етуді қалыптастыруда агробизнесі қолдамайды, шет елдердің тәжірибесінде қабылданған сақтандыру резервтерінің қорларын тиімді басқармайды.

Ғылыми зерттеулерде сақтандыру нарығының даму деңгейін бағалау және сақтандыру өнімдерінің экономиканың дамуына әсері тұрғысынан республиканы сақтандыру мәселелері де кездеседі. Авторлар ауыл шаруашылығындағы тәуекелдерді басқару мәселелерін оларды азайту, сондай-ақ әртүрлі тәуекелдерді бағалаудың тиімді әдістерін қолдану мақсатында қарастырады (Моторин О.А., Горбачев М.И., Суворов Г.А. и др.) [10].

Саланың тұрақты дамуы контекстінде тәуекелдерді басқару жүйесіндегі сақтандыру мәселелері қарастырылады. Бұл ретте бұл жұмыстарда жоғары тәуекелді өндіріс және экономиканың белгісіздігі жағдайында алдын алу қолдаушы шаруашылық шаралар ретінде реттеушілік тәсілдің тікелей тәуелділігі негізделмейді. Кедергілер әлі негізделмеген және тиімді шешімдер қабылдауға және агроөнеркәсіп өндірісін тұрақты дамытуға бағытталған

мемлекеттік қолдау шараларын тиімді көрсетудің кешенді тетігі ұсынылмаған.

Айта кету керек, агроөнеркәсіп өндірісінің институционалдық қолдау әлеуетіне қарамастан, бұл сала аз зерттелген күйінде қалып отыр. Қазақстан Республикасының жағдайында агроқұрылымды сақтандыру мүмкіндіктері өте жоғары. Дүниежүзілік сауда ұйымының құрамына кіре отырып (ДСҰ, 2015 жылғы желтоқсаннан бастап – ұйымның толыққанды мүшесі), біздің еліміз отандық тауар өндірушілерге (қызыл және сары себеттер) байланысты немесе тікелей мемлекеттік қолдау шараларын біртіндеп қысқарту бойынша міндеттемелерді өз мойнына алды.

Бұл ретте ДСҰ шарттарымен жасыл себет шаралары (сақтандыру дәл осы пакетте әрекет етеді) сақталуы және тіпті ұлғайтылуы мүмкін, өйткені олар бағаның қалыптасуына және агроөнеркәсіптік өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне тікелей әсер етпейді. Осыған байланысты осы құралды белсенді дамыту қажеттілігі және оның ауыл еңбеккерлерінің табысын қалыптастыруға айтарлықтай әсері туралы толық сеніммен айтуға болады.

Одақтық саяси-экономикалық альянстың ыдырауы барлық салада дағдарыс тудырды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ауыл шаруашылығында сақтандыру жүзеге асырылған жоқ. Сонымен бірге, аграрлық сала азық-түлік базасын қалыптастырудың жалғыз көзі болып қала берді және қарапайым өндірісті қамтамасыз ете алды.

XX-XXI ғасырлардың басында міндетті жалақыны сақтандыру туралы заңмен барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер қамтылды, ерікті сақтандыру міндетті сақтандырумен қатар қолданылды, кейінірек ол

жойылды. Әдетте күздік дақылдар тұрақты негізде міндетті сақтандыруға жататын. Сақтандыру төлемдері 1 гектар егіске (шабындықтар мен жайылымдардан басқа) 40% немесе ауыл шаруашылығы жануарларының ересек басының 1 басына, сондай-ақ негізгі құралдардың баланстық құнына қарай есептелді. Бұл сақтандыру қорына аударымдардың көптігі, тіпті толық төлем болмаған кезде де шаруашылық жүргізуші субъектілерге шығындарды өтеуге мүмкіндік берді (айырма сомасы есептелген сақтандыру өтемінен ұсталды).

90-шы жылдары нарықтық қатынастарды қалыптастыру жағдайында ерікті сақтандыруды енгізу агросекторға айтарлықтай өзгерістер әкелмеді. Агроөнім өндірісінің жоғары тәуекелдері сақтандыру нарығын ынталандырмады.

Кейінгі жылдары ауыл шаруашылық сақтандыру бірнеше реформадан өтті. Әр кезеңде өндірісінің әлеуметтік маңызы айрықша бағыты бар басым және аудандастырылған дақылдар бойынша егінді сақтандыруға бағытталған ерекшеліктер болды. Сонымен, егер 90-жылдардың басында сақтандыру туралы заңда агросектор енгізілмеген болса, аграрлық сектордағы сақтандыру қызметін реттейтін мәселелер мүлктік сақтандыруға жатады. Посткеңестік кеңістіктегі экономикалық байланыстардың бұзылуы, гиперинфляция және егеменді республикада жаңа ұйымдық-экономикалық қатынастардың қалыптасуы сақтандыру ұйымдарының аграрлық саладан шығуына себеп болды. Бұл ауыл шаруашылық өндірісінің агросектордағы шығынды арттыратын тәуекелдермен жалғыз қалуына әкелді (1 сурет).

1940ж.: «Міндетті жалақыны
сақтандыру туралы»
КСРО Заңы

1992ж.: «Қазақстан
Республикасындағы
сақтандыру туралы»
ҚР Заңы

1996ж.: «Ауыл шаруашылығы
өндірісін міндетті сақтандыру
туралы» ҚР Үкіметінің Қаулысы

2004ж.: «Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру туралы» ҚР Заңы

2020ж.: «Сақтандыру
өнімдерін әзірлеу және
бекіту ережелері»
ҚР Ауыл шаруашылығы
министрінің бұйрығы

2024ж.: «Ауыл шаруашылығы
саласындағы табиғи сипаттағы
ТЖ салдарынан жеке және
заңды тұлғаларға келтірілген
залалды өтеу қағидалары» ҚР
Ауыл шаруашылығы
министрінің бұйрығы

Ескерту: (ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 14 мамырдағы...; ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2024 жылғы 17 мамырдағы...) [11-12] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

1 сурет – Қазақстанда агроқұрылым жүйесін дамыту

Экономиканың өрлеуі сақтандыру компанияларының (55 ұйым) өсуіне және ұлттық сақтандыру Ережелерінің халықаралық сақтандыру ережелеріне бейімделуіне әкелді. Тауар өндірушілердің сақтандыру төлемдерінің сомасын салық шегерімдеріне ауыстыруға рұқсат беру маңызды жаңалық болды. Бұл ерікті сақтандыруға деген қызығушылықты арттырды және жалпы әлемдік тәжірибеге сәйкес келді – шаруашылық жүргізуші субъектілерді мүлктік сақтандыруға ынталандыру пайда болды.

Сондай-ақ, сақтандыру объектілерін, мамандандырылған заңдық тәуелсіз регрессиялық фирмаларды, консультациялық талдау орталығын, сақтандыру қызметі бойынша тәуелсіз аудиторлық фирмаларды, ақпараттық-есептеу сақтандыру жүйесін кешенді бағалау бойынша инфрақұрылымдық дамыту және тәуелсіз сарапшыларды даярлау курсы қабылданды. Осы құжатпен реттеушілік әсерді талдау үшін негіз қаланды, бұл сақтандыру құқығының дамуын, оның экономиканың нақты секторына әсерін талдауға және оны қолдану практикасын жалпылауға мүмкіндік берді.

Мұнда республикада алғаш рет міндетті ауыл шаруашылығы сақтандыруын енгізу туралы айтылды және міндетті сақтандыру операциялары туралы тоқсандық статистикалық есептілік нысаны және оларды жасау бойынша әдістемелік нұсқаулар әзірленді. Осы кезден бастап агросекторға қатысты міндетті, ал кейінірек ерікті сақтандыру мәселелерін реттейтін оператор – Қазагрополис пайда болды.

Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру туралы ҚРЗ 6-бабына сәйкес сақтандыру жағдайларына қолайсыз табиғи құбылыстар немесе олардың жиынтығы нәтижесінде өсімдік шаруашылығы өнімінің (облыстардың 3 тобы бойынша дәнді дақылдар, майлы дақылдар, қант қызылшасы және мақта) қырылуы немесе зақымдануы жатқызылды. Бұл ретте сақтандыру төлем-

дерін есептеу сақтанушының қалауы бойынша 3-ші тәсілмен жүзеге асырылды. Ғылыми негізделген агротехнологияларды қолданатын шаруашылықтар бойынша шығындар нормативтері әзірленді – сақтандырудың ең қымбат тәсілі. Екіншісі – жеңілдетілген агротехнология бойынша, онда белгілі бір техника болған және негізгі шығындар сақталған. Сақтандырудың ең қолжетімді нұсқасы – шығындардың үш түрі бойынша (жанар-жағармай материалдары; тұқымдар; жалақы).

Осы заңның реттеуші әсерін ретроспективті бағалау үшінші нұсқа сақтандыру шарттарының міндетті болуына, өндірістің шығыны кезінде шаруашылық жүргізудің жоғары тәуекелдеріне байланысты кеңінен қолданылғанын көрсетті. Жоғарыда айтылғандай, жеміс өсіру міндетті сақтандыруға жататын дақылдар тізіміне кірмеген. Ерікті сақтандыру бойынша сақтандыру төлемдерін төлеуге қаражаттың бөлінуі ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында резонанс тудырды. Тәуекелдерді басқару әлі де сала үшін шешілмеген мәселе болып қала берді.

Бұл кезең АӨК экономикасы үшін саланы дамыту бойынша тұжырымдамалық шешімдерді, оның ішінде агроқұрылымды, көрсетілетін мемлекеттік қолдау шараларын және белсенді ғылыми салааралық және халықаралық ынтымақтастықты әзірлеуге бай болды. Бұл жалпы өнімнің өсуіне және агроөнеркәсіптің тиімді дамуына әкелді. 2001-2023 жылдары бағбандар өнім өндірудің оң динамикасына ие. 2023 жылы – 194,1 мың т., бұл алдыңғыдан 5%-ға төмен 2019ж. 23%-ға жоғары (157,6 мың т.). Алма жинаудың негізгі өңірлері Алматы (44%) және Түркістан (39%) облыстары болып табылады. Бұл ретте алма импорты 2022 жылмен салыстырғанда 98,5 мың тоннаны құрап, алдыңғы жылға қарағанда 7,8 мың тоннаға көбейді (1 кесте).

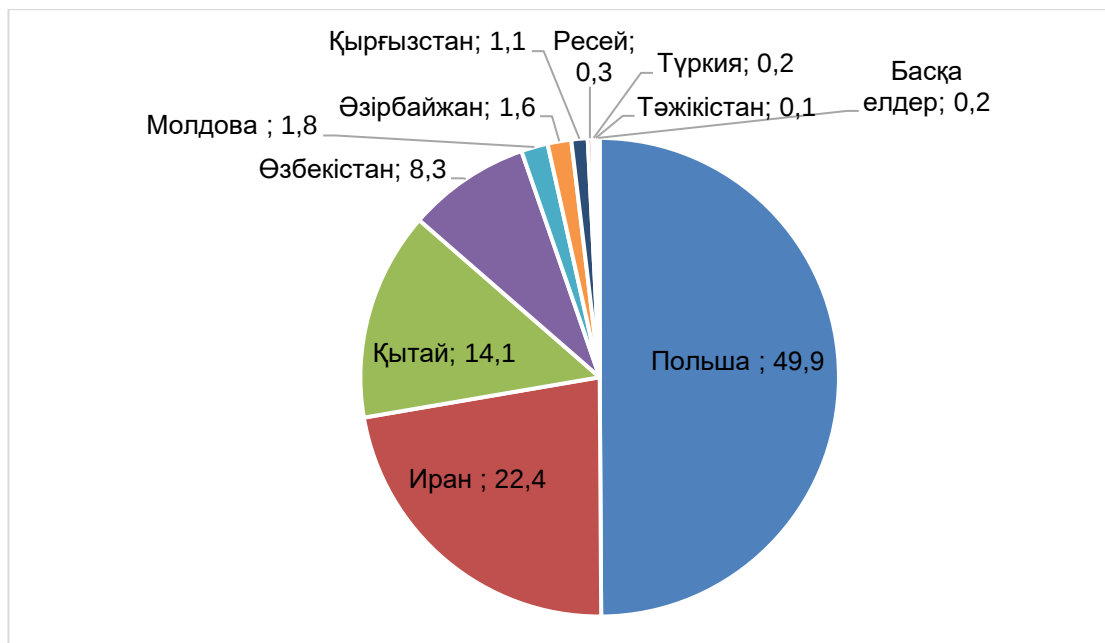
1 кесте – Қазақстандағы алма нарығының 2019-2023 жылдардағы көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Жылдар					2023ж. 2019ж., %
	2019	2019	2021	2022	2023	
Жалпы алым, мың т	157,6	195,4	199,2	204,6	194,1	123,2
Импорт, мың т	148,5	106,8	106,1	90,7	98,5	66,3
Өнеркәсіптік өсіру алмаларымен өзін-өзі қамтамасыз ету, %	52,7	71,1	65,9	74,6	61,3	116,3
Алманың жан басына шаққандағы орташа тұтынуы, кг	16,04	14,54	15,5	13,88	16,8	102,4
Ескерту: (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [13] ақпараттары негізінде авторлармен құрастырылды						

2 сурет мәліметтерін негізге алатын болсақ, 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында импорт өткен жылдың көрсеткішінен 63,5%-ға (36,5 мың т) асты.

Польша (49,9 мың т) және Иран (22,4 мың т) – біздің республикамызға алма импорттайтын негізгі елдер. Алма өндірісінің

өсуіне қарамастан, нарық импорттық өнім есебінен қалыптасады. Халықтың шаруашылықтарында егін жинау нарыққа әсер етпейді, өйткені ол сақтауға бетбелгі қоймайды. Айта кету керек, жақсы егін жинаумен қатар, халық санының өсуі халықтың алма тұтынуының өсуіне де әсер етеді.

Ескерту: (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау...) [13] ақпараттары негізінде авторлармен құрастырылды.

2 сурет – Шыққан елдері бойынша алма импорты 2024 жылдың 1-жартыжылдығында, %

Ауыл шаруашылығында табиғи сипаттағы төтенше жағдайлар салдарынан ауыл шаруашылық тауар өндірушілерді қорғау мемлекет назарынан тыс қалмайды.

Талқылау

Қазақстан күрт континенттік климаты бар аймақта орналасқан. Республикадағы тұрақсыз климаттық құбылыстар агроөнеркәсіп өндірісінің өнімділігіне теріс әсер етеді және шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қолдаудың белсенді қатысуын талап етеді. Маңызды құрамдас бөлігі - соңғы бірнеше жылда көптеген өзгерістерге ұшыраған ұлттық ауыл шаруашылық сақтандыру институтының тиімділігі.

Қазақстанда агробизнесі мемлекеттік қолдау жетілдірілуде. Мемлекеттік органдар мен сақтандыру компаниялары фермерлердің пікірлері мен сақтандыру жағдайларын талдау нәтижелерін ескере отырып, ауыл шаруашылық сақтандыру бағдарламаларын жақсарту үшін белсенді жұмыс істейді. Сонымен қатар, талдау қаржылық жағдайдың тұрақсыздығына байланысты

сандық шешімдер бағбандар арасында резонанс тудырмағанын көрсетті. Осыған байланысты олардың қаржылық тұрақтылығын арттыру бойынша жұмыс жүргізу қажет. Сондай-ақ, саланың, ең алдымен ауайының тәуекелдерін азайту мақсатында сақтандыру қажеттілігі туралы түсіндіру маңызды (Torres P., Augusto M.; Hassad de Andrade, L.) [14,15].

Келешекте климаттық, сауда-саяси және өзге де факторларға байланысты жаңа экономикалық сын-қатерлер күтілуде. Олар алма екпелерін өндіруді дамыту үшін шектеуші немесе ынталандырушы фактор болады. Мұндай жағдайларда алма өндірісін сақтандыру экосистемін дамытуға ерекше назар аудара отырып, мемлекеттік қолдаудың барлық шараларының тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету қажет.

Бұл өз өндірісінің алмаларымен өзін-өзі қамтамасыз етуді арттырады, тұрақты шаруашылықтар пулын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Өндірісті тұрақтандыру аралас өндірістер мен экспортты, оның ішінде экспорттың жалпы көлемінде қайта өңдел-

ген өнімді дамытуға серпін беруді талап етеді, өңірдің, саланың экономикалық өсуіне оң әсер етеді.

Өңірлерге өкілеттіктерді орталықсыздандыру жергілікті билікке саланы орнықты дамыту құралдарының бірі ретінде кооперативтік қозғалысты дамытуға белсенді жәрдемдесуге мүмкіндік береді. Шағын және орта бизнес үшін дәл осы бағыт кешенді логистиканы қалыптастыру және өңірдің қаржылық тұрақтылығы мен экономикалық өсуін арттыру үшін көз бола алады. Халық шаруашылықтары да өз өнімдерін өткізуді жүзеге асыра отырып, интеграциялық процестерге қатыса алады.

Қорытынды

1. Нормативтік актілердің әртүрлі мүдделі тараптарға, соның ішінде кәсіпорындарға, тұтынушыларға және жалпы экономикаға ықтимал салдарын бағалау үшін алма өндірісін сақтандыруды реттейтін құжаттардың реттеуші әсеріне талдау жүргізу қажет. Бұл экономикалық зерттеулер жүргізуге негіз болады.

2. Ауыл шаруашылығында шаруашылық қызметті тұрақты жүргізу үшін «базалық» және ерікті сақтандыру жүйесінің қолжетімділігінің үйлесімін қамтамасыз ету қажет. Бұл ретте өндірістің кірістілігін қамтамасыз ету проблемасы тек сақтандыру мәселелерін ғана емес, сонымен қатар қолдаудың басқа түрлерін де қарастыруы керек екенін ескерген жөн.

3. Ұлттық деңгейде мемлекеттік қаржылық қолдаумен қатар кооперативтік қозғалысты дамыту арқылы жергілікті бюджет қаражатының қатысуымен тауар өндірушілердің өзара сақтандыру институтын дамыту қажет. Жергілікті бюджет қаражаты және өзге де қатысушылар есебінен құрылған қайта өңдеу секторы төңірегінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің кооперация мүмкіндігіне талдау жүргізу және тауар өндірушілерді сақтандыру және өзге де қолдауды қамтамасыз ету қажет.

4. Қазақстанда алма екпелерін орналастыру кезінде әр аймақтың климаттық жағдайын, табиғи ерекшеліктерін, алма екпелеріне қажетті инфрақұрылымды ескере отырып жоспарлаған тиімді болатыны негізделді. Себебі осы аталған факторлар жиынтығы аграрлық сектордың тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

5. Зерттеу нәтижелері сақтандырудың ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің тиімді тетігі екенін растайды. Ауыл шаруашылығын сақтандыру саласындағы мемлекеттік қолдау және дамыту фермерлер мен ауыл шаруа-

шылығы тауарын өндірушілер үшін тәуекелдерді сақтандырудың қолжетімділігін арттырады.

Авторлардың үлесі:

Кантарбаева Шырын Мырзаханқызы: мақаланың жоспарын, әдіснамасын әзірлеу, әдебиетке библиографиялық шолу; Камысбаев Марат Куралбекович: зерттеу деректерін талдау және жүйелеу, қорытынды, аннотация және түйінді сөздер жазу; Климов Евгений Владимирович: агроқұрылым бойынша мемлекеттік бағдарламаларды зерделеу, статистикалық деректерді жинау және талдау.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Ellig, J. Why and how independent agencies should conduct regulatory impact analysis / J. Ellig // Cornell Journal of Law and Public Policy. – 2018. – No 28(1). – Article 1.
- [2] Bocquého, G. Effects of Liquidity Constraints, Risk and Related Time Effects on the Adoption of Perennial Energy Crops / G. Bocquého // Natural Resource Management and Policy. - 2017.- Vol 40.- P.373-379. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-6906-7_15.
- [3] Makhanova, A. State regulation of insurance in agriculture: global experience, analysis of the current situation, prospects / A. Makhanova, B. Haidabrus., Sh. Kantarbayeva // Problems of AgriMarket. - 2024. – No.2.- P. 126-136.
- [4] Kölle, W. Can satellite-based weather index insurance improve the hedging of yield risk of perennial non-irrigated olive trees in Spain? / W. Kölle // Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. – 2021. – No 1(65). – P. 66-93.
- [5] Koenig, R. Climate change perception, impact, and adaptation of French farmers: implications for crop insurance development / R. Koenig, M. Brunette // Review of Agricultural, Food and Environmental Studies. – 2024. – Vol 105.- No 4.- P. 333-369.
- [6] Caron, P. Devising Effective Strategies and Policies for CSA: Insights from a Panel of Global Policy Experts / P. Caron // Natural Resource Management and Policy. - 2018.- Vol 52.- P. 599-620. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61194-5_24.
- [7] Tsiboe, F. The crop insurance demand response to premium subsidies: Evidence from US Agriculture / F. Tsiboe, D. Turner // Food Policy. – 2023. – No. 119. – Article 102505.
- [8] Турысбек, А.Қ. Қазақстандағы ерікті агросақтандыру: көпжылдық екпелер мысалында / А.Қ. Турысбек // Проблемы агросектора. – 2024. – № 2. – Б. 258-268. <https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.22>
- [9] Tal, A. Israeli Agriculture - Innovation and Advancement. From Food Scarcity to Sur-

plus / A. Tal, 2021.- P. 299-358. https://doi.org/10.1007/978-981-15-9484-7_9.

[10] Моторин, О.А. Управление рисками в сельском хозяйстве / О.А. Моторин, М.И. Горбачев, Г.А. Суворов, Ю.В. Рагулина, Е.И. Семенова, М.Н. Дудин, Е.В. Худякова. М.: Ру-сайнс, 2024. - 226 с.

[11] ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2020 жылғы 14 мамырдағы №170 "Сақтандыру өнімдерін әзірлеу және бекіту қағидалары" бұйрығы. – Астана: Ақорда, 2020. – 6 б.

[12] ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2024 жылғы 17 мамырдағы №167 «Ауыл шаруашылығы саласындағы табиғи сипаттағы төтенше жағдай салдарынан жеке және заңды тұлғаларға келтірілген залалды өтеу қағидалары» бұйрығы.- Астана: Ақорда, 2024. – 5 б.

[13] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [Электрондық ресурс]. - 2024. - URL: <https://www.stat.gov.kz/> (қаралған күні: 20.12.2024).

[14] Torres, P. Digitalisation, social entrepreneurship and national well-being / P.Torres, M. Augusto // *Technological Forecasting and Social Change*, 2020. - Vol. 161.-No 4.- Article 120279. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120279>

[15] Hassad de Andrade, L. The impact of social welfare and COVID-19 stringency on the perceived utility of food apps: A hybrid MCDM approach/ L. Hassad de Andrade // *Socioeconomic Planning Science*, 2022. – Vol 82.-No 17.- Article 101299. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101299>

References

[1] Ellig, J. (2018). Why and how independent agencies should conduct regulatory impact analysis. *Cornell Journal of Law and Public Policy*, 28(1),1 [in English].

[2] Bocquého, G. (2017). Effects of Liquidity Constraints, Risk and Related Time Effects on the Adoption of Perennial Energy Crops. *Natural Resource Management and Policy*, 40, 373-379. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-6906-7_15 [in English].

[3] Makhanova, A., Haidabrus, B., Kantarbayeva, Sh. (2024). State regulation of insurance in agriculture: global experience, analysis of the current situation, prospects. *Problems of AgriMarket*, 2, 126-136 [in English].

[4] Kölle, W. (2021). Can satellite-based weather index insurance improve the hedging of yield risk of perennial non-irrigated olive trees in Spain? *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 65(1), 66-93 [in English].

[5] Koenig, R., Brunette, M. (2024). Climate change perception, impact, and adaptation of French farmers: implications for crop insurance development. *Review of Agricultural, Food and*

Environmental Studies, 105(4), 333-369 [in English].

[6] Caron, P. (2018). Devising Effective Strategies and Policies for CSA: Insights from a Panel of Global Policy Experts. *Natural Resource Management and Policy*, 52, 599-620. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61194-5_24 [in English].

[7] Tsiboe, F., Turner, D. (2023). The crop insurance demand response to premium subsidies: Evidence from US Agriculture. *Food Policy*, 119, 102505 [in English].

[8] Turysbek, A.K. (2024). Kazakstandaғы yerikti agrosaktandyr: kopzhyldyk ekpeler mysalynda [Voluntary agrosinsurance in Kazakhstan: on the example of perennial crops]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 258-268. <https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.22> [in Kazakh].

[9] Tal, A. (2021). Israeli Agriculture - Innovation and Advancement. In A. Tal (Ed.), *From Food Scarcity to Surplus* (pp. 299-358). Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-9484-7_9 [in English].

[10] Motorin O.A., Gorbachev M.I., Suvorov G.A., Ragulina Yu.V., Semenova E.I., Dudin M.N., Khudyakova E.V. (2024). Upravlenie riskami v sel'skom hozyajstve [Risk management in agriculture]. *Moscow: Rusains*, 226 ISBN: 978-5-466-05722-5 [in Russian].

[11] QR Auyıl şaruashylyğy ministrinıń 2020 jylğy 14 mamyrdağy №170 "Saqtandyrıu önımderın äzirleu jäne bekıtu qağıdalary" büıryğy [Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated May 14, 2020 No. 170 "rules for the development and approval of insurance products"] (2020). Astana: Akorda, 6. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020641> [in Kazakh].

[12] QR Auyıl şaruashylyğy ministrinıń 2024 jylğy 17 mamyrdağy №167 «Auyıl şaruashylyğy salasyndağy tabıǵı sipattağy tötenşe jağdai sal-darynan jeke jäne zaǵdy tұлǵalarға keltırılgen zalaldy öteu qağıdalary» büıryğy [Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated May 17, 2024 No. 167 "rules for compensation for damage caused to individuals and legal entities as a result of a natural emergency in the field of Agriculture"] (2024). Astana: Akorda, 5. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33815823&pos=3;-92#pos=3;-92 [in Kazakh].

[13] Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttiginiń Últtyq statistika bürosy [Statistical data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2024). Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 20.12.2024) [in Russian].

[14] Torres, P., Augusto M. (2020). Digitalisation, social entrepreneurship and national well-being. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120279. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120279> [in English].

MCDM approach / L. Hassad de Andrade. *Socio-economic Planning Science*, 101299. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101299> [in English].